

OLÁH ZOLTÁN

**KORABELI ESEMÉNYEK
ÉS TEOLÓGIAI GONDOLKODÁS NYOMAI
IZ 8,23b–9,6 SEPTUAGINTA FORDÍTÁSÁBAN**

Im Falle einer Übersetzung kann man im Großen und Ganzen zwei Verfahren unterscheiden. a.) Das grundlegende syntaktische und semantische Verständnis des Sinnes des Textes. Eine solche Übersetzung lässt sich an den strengen und manchmal sogar steifen Übertragungsregeln messen b.) Die Art und Weise von Deutung, die auf einer höheren Ebene beruht. Das ist die Ebene des Inhaltes, der Exegese. Die griechische Übersetzung ist in dieser Arbeit im Sinne des zweiten Punktes zu betrachten. Es geht hier nicht um eine mechanische Übertragung der Wörter eines Textes in die Ausdrücke einer anderen Sprache, sondern es ist das Umsetzen von Denk- und Ausdrucksformen einer sprachlichen Lebenswelt in die einer anderen verlangt. Denk- und Ausdrucksformen gehören zusammen und bilden einen Sprachhorizont, der ein spezifisches sozio-kulturelles Milieu widerspiegelt.

Egy fordítás esetében általában két fajta eljárással van dolgunk. a.) A szószerinti fordítással, amikor az eredeti szöveget úgy próbáljuk átültetni, hogy minél hűségesebben tükrözze az eredeti szöveg mondattani és szemantikai értelmét. Az ilyen fordítást a szigorú és merev fordítási eljárásokról lehet felismerni. b.) A másik fordítási eljárásra jellemző az értelmezésnek különféle eljárásai. Ez a fordítás magasabb szinten van, és inkább a tartalomra és a közlésre kerül a hangsúly.¹ A fent megnevezett izajási szakasz Septuaginta szövege a második fordítási eljárás szerint készült fordítás, amint ki fog derülni a későbbi elemzések folytán. Egy ilyen fordítás nem marad meg csupán az egyes szavak és kifejezések mechanikus, gépies lefordításánál egy másik nyelvbe, hanem megköveteli gondolkodás és kifejezésformák átültetését a másik nyelv elő világába. Gondolkodás- és kifejezésformák egybe tartoznak, és együtt egy nyelvhorizontot alkotnak, amely egy specifikus társadalmi és kulturális miliőt tükröz vissza.²

Még mielőtt sor kerül héber és a görög szöveg összehasonlítására szükséges, hogy az elemzésnek néhány fontosabb lépése jó előre tisztázódjék. Metodológiai szempontból VAN DER KOIJ tanulmányaira és tanácsaira támaszkodom.

¹ A. VAN DER KOIJ, «The Old Greek of Isaiah 19, 16–25: Translation and Interpretation» in VI. Congress of the IOSCS, C.E. Cox, Hrsg., Jerusalem 1987, 127–166, 127.

² H. G. REVENTLOW, *Epochen der Bibelauslegung I*, München 1990, 25.

A LXX-t³ több szempontból és céllal tanulmányozták az évszázadok során. Főleg a 19. században arra törekedtek a kutatók, hogy LXX szövegének beható elemzése folytán eljussanak a régi, a maszoréták előtti héber szöveg hagyományhoz. Az ilyen jellegű tanulmányok csaknem kizárólag a maszoréták előtti héber szöveg hagyomány rekonstrukciójára törekedtek. A legtöbb eltérést téves olvasással, hiányos héber tudással, téves hallással, ill. a fordító tudatos szellemi tevékenységén kívül levő okokkal magyarázták. Azzal a veszéllyel jár ez az eljárás, hogy „atomjaira” bontja a LXX szövegét, anélkül, hogy komolyan figyelembe venné a fordítás és az eredeti szöveg között lévő fordító személy tudatos munkáját. Egy ilyen elemzés főleg Izajás Septuaginta szöveg hagyományában⁴ nem kielégítő és célravezető. Iz-LXX fordítója gyakran szabadon fordít és értelmez. A LXX olvasatait önmagukban vizsgálva összefüggéseket lehet felfedezni, amelyek a fordítóra vezethetők vissza. Tehát ez a kutatás a LXX olvasatait önmagukban is megvizsgálja, és próbál egy logikus, elfogadható magyarázatot találni a variánsokra. Ezért fontos, hogy az olvasatokat a közelebbi (perikópa) és a távolabbi (könyv) kontextusban alaposan megvizsgáljuk.

Továbbá az ilyen kutatásnál még a következő vizsgálati lépcsőket kell betartani, azért hogy a TM⁵ és a LXX közötti variánsokat ne íródjanak túlságosan hamar a fordító magyarázó, aktualizáló tevékenységének a számlájára:

A LXX görög olvasatait kell a szövegkritika eszközeivel elbírálnunk, és rámutatni az egyes szöveg hagyomány tendenciáira.

Egy analitikus eljárás követi az előbbit, amely arra törekszik, hogy a lehetőségek szerint a legpontosabban kimutassa a pluszt ill. a mínuszt a LXX-ban a TM-szal szemben. Gyakran tisztázatlanul marad néhány kifejezés, de ezeket is a lehető legjobban körül kell írni.

A nyelvtani és a szemantikus vizsgálat kb. ilyen kérdésekkel elemzi a LXX szövegét: Hogyan fordítatnak héber kifejezések és mondatok görögre? Az eltérések a fordító jó koiné görögre való törekvésétől függenek-e? A szöveg értelme szemantikai szempontból ugyanaz maradt-e, vagy újabb jelentési árnyalatok is bekerültek a szövegbe? Szemantikailag hogyan értelmezte a fordító a héber szöveget? A görög szöveg jelentését pontosan meg kell határozni. Vannak olyan variánsok, amelyek magában a LXX szövegében összefüggéseket képeznek és a fordító értelmező,

³ LXX áll ezentúl a Septuaginta helyett.

⁴ Ezentúl csak rövidítésben Iz-LXX = Izajás görög szövege a Septuaginta szerint

⁵ Ezentúl csak rövidítésben TM = Textus Masoreticus

magyarázó sőt aktualizáló tendenciájára visszavezethető? Ezen kérdések szükségessé teszik a szemantika és a görögön belüli koherencia tanulmányozását.

Fontos továbbá, hogy a perikópát globálisan is értelmezzük. Ez azt jelenti, hogy figyelmet fordítunk szakaszunk kapcsolatára más rokonperikópákkal. Már Ziegler, Iz-LXX egyik legfontosabb és legkorábbi kutatója, fontosnak tartotta ezt a lépést és így ír erről az elemzésről: «előfordulnak olyan fordítások, amelyeket csak az értelmileg rokonpasszusok egzegézisével lehet magyarázni. Pontosan Iz-LXX-ban azok a szavak és szófordulatok, amelyek az MT-től eltérnek nem vehetők ki a kontextusból, és nem tárgyalhatók csak magukban, hanem a perikópa kontextusa és a párhuzamos passzusok szerint ajánlatos értelmezni őket».⁶

Aktualizálási tendenciákat is gyakran találunk Iz-LXX-ben, főleg a mi szakaszunkban. Ez az elemzés alapos tudást feltételez a hellenistakor történeleméről, valamint a szentírási és nem-szentírási, zsidó és nem-zsidó irodalomról.⁷ A vizsgálat ezen szakaszában hasznosak a következő szentírási könyvek: Makkabeusok I, II, Dániel, és a nem-szentírási Holttengeri szövegek. Olyan közös vonásokat próbálunk körvonalazni, amelyek a korabeli zsidóságban gyakoriak voltak.

1. A héber és a görög szöveg párhuzamos fordítása

MT Iz 8,23aβ–9,6	Iz-LXX 9,1–7 ⁸
V 8,23aβ. Úgy, ahogyan az előbbi idő megszégyenített, oh Zabulon és Naftali földje, a végső idő tiszteletet hoz, oh tengernek útja, Jordánon túl, a népek tartománya.	V 1. Siess elsőként ezt tenni, Zabulon vidéke, Naftai földje egészen a tenger útjáig, és a maradék, akik a tengerpartot és a Jordán partjait lakjátok, a pogányok Galileája, Júdea tartományai.
V 9,1. A nép, amely sötétségben járt nagy fényességet lát. Azok fölött, akik a sötétség országában laknak nagy fény jelenik meg.	V 2. Sötétségben járó nép, nézzétek egy nagy fény! Fölsöttek, a halál vidékén és sötétjében lakók, nagy fényesség villan fel.
V 2. Megsokasítottad az ujjongást és az örömet megnövelted. Örülnek	V 3. A nép legnagyobb része, amelyet örömmel visszavezettél,

⁶ ZIEGLER, J., Untersuchungen zur Septuaginta des Buches Jesajas, ATA, Münster 1934, 135.

⁷ Itt eltérek VAN DER KOIJ metodológiájától, aki a Qumran szövegekkel való összevetést csak az I. pontban tárgyalja. «The old Greek of Isaiah...», 127.

⁸ A versek számozásánál a Septuaginta: Vetus Testamentum graece auctoritate Societatis Göttingensis editum (Isaias Kiadó. J. Ziegler, Göttingen 1967)-t követem. 154-156.

színed előtt, ahogyan szüreteléskor örülnek, mint amikor zsákmányosztáskor ujjonganak.	örvendezni fog színed előtt, mint az aratáskor örvendezők, mint azok, akik zsákmányt osztanak szét.
V 3. Mert az igát, amely őt nyomja, vállainak fájármát és hajcsárának botját széttöröd, mint Midian napjában.	V 4. Mert a rájuk nehezedő iga, és a pálca a nyakukról eltávolíttatik. Hitelezőinek mérő-vesszőjét széttörte az Úr, mint Midián napján.
V 4. Mert minden katonabakancs, amely harcrobajjal tapos és minden katonaköpeny, amely vértől ázott, tűz áldozata és a lángok martaléka lesz.	V 5. Mert minden csalással felhalmozott köntöst és zsarolással megszerzett ruhát meg fognak fizetni és készségesek lesznek, ha tűz égeti meg őket.
V 5. Mert gyermek születik nekünk, egy fiú adatik nekünk. Az ő vállán az uralom. Csodálatos tanácsadónak, erős Istennek; örök atyának és békefejedelemnek hívják őt.	V 6. Mert egy gyermek született nekünk, egy fiú adatott nekünk, aki-nek uralma vállaira kerül. Így hívják: a Nagy Tanács angyala. Békét árasztok az uralkodókra, békét és egészséget általa.
V 6. Uralma gyarapodásának és a békének Dávid trónján és birodalmában nem lesz vége, mert megszilárdítja, joggal és igazságossággal védi mostantól mindörökre. A seregek Urának buzgalma fogja ezt tenni.	V 7. Nagy az ő uralma és békéjének nincs határa Dávid trónján, és országát rendbe hozza és küzd érette igazsággal és joggal mostantól örök időig. A Seregek Urának buzgalma fogja mindezt megtenni.

2. Aktualizációs tendenciák Iz-LXX 9,1–7-ben

A fenti szövegösszevetésből kiderül, hogy kisebb nagyobb különbségek vannak a görög meg a héber szöveg között, amelyekre most nagyobb figyelmet fordítunk:

A szövegben megszólítottak körének földrajzi, területi kitérítése.

A visszavezetett nép száma.

A háborúsnyomorról átugrik a LXX szövege a társadalmi nyomorra.

Eszchatológiai tendenciák.

A Nagy tanács Angyala.

Seeligmann-nak azon állítása, hogy az Iz-LXX fordítója meg volt győződve arról, hogy a régi prófétai jóvendölések az ő idejében beteljesültek, a mi passzusunkban is igazolódik. Ezért a LXX variánsainak okát, „Sitz im Leben”-jét a korabeli történelem eseményeiben kell keresnünk. Seeligmann felhívja figyelmünket Iz-LXX 9,12-ben világosan észlelhető

aktualizálási tendenciára. A szír-efraimita háború politikai nagyhatalmai helyett Iz-LXX-ban a fordítás korának nagyhatalmai kerülnek be a görög szövegbe: Így אֲרָמוֹת אֲרָם (Arámot keletről) helyett – Συρίαν ἀφ’ ἡλίου ἀνατολῶν (Szíriát keletről) és יְפֻסִים מִפְּשֵׁלֶפֶא (Filiszteusokat nyugatról) – helyett τοὺς Ἕλληνας ἀφ’ ἡλίου δυσμῶν (a görögöket nyugatról). A korabeli történelemírás pontosan ezekkel a fogalmakkal jelöli meg a fordítás korának politikai arculatát. Polybiosznál Szíria a Szeleukida birodalmat jelöli, és Palesztina Földközi tengerpartjának lakóit a palesztinai zsidó lakossággal szemben görögöknek nevezték. Ezen egyedülálló fordítás⁹ csak megerősíti azt az állítást, hogy Iz-LXX fordítója aktualizálásra törekedett a szentírási szöveg tolmácsolásakor. Ez a pont fontos a mi passzusunk számára is, hiszen ezt az aktualizálási tendenciát perikópánk közelebbi összefüggésében találtuk. A fentebb említett első három pont kidolgozásában Hanhart cikke sokat segített.¹⁰

2.1. A szövegben megszólítottak körének földrajzi kitégítése

A Iz-LXX 9, 1 hozzáfűz a héber szöveg földrajzi megnevezéseéhez még két másikat, „a maradék, amely a tengerpartot lakja, és Júdea tartományai.”

„Júdea tartományai” (τὰ μέρη τῆς Ιουδαίας) hozzátoldásánál a fordító feltehetően az 5a. V nekünk (נָךְ) kifejezésében valószínűleg egy jó támpontot talált a megszólítottak körének tágítására. Sok egzegéta ezt a nekünk (נָךְ) partikulát Júdea és Jeruzsálem lakóira vonatkoztatják.¹¹ Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy „Júdea tartományai” több mint a nekünk (נָךְ)-nak részletesebb megmagyarázása, ugyanis az „akik a tengerpartot lakják” (οἱ τῆν παραλίαν κατοικοῦντες) kifejezés még mindig magyarázatra szorul. A nekünk partikula inkább alkalmat adott és nem okot a görög fordításnak.

A helynevek kitégítése túlnyomórészt olyan vidékekre mutat, amelyekben a Makkabeusok hadjáratai lejártszódtak, ahogyan 1Mak 5,9–54, 2Mak 12,20–28-ból értesülünk. Gileádban és Galileában a szomszédos népektől szorongatott zsidó lakosság segélykiáltására a Makkabeus testvérek a

⁹ Arámot (אֲרָם) a LXX általában görög átírásban Ἀραμ hozza. Az egész Ószövetségben csak itt fordították a filiszteusokat (פְּשֵׁלֶפֶא) göröggel (Ἕλληνας) másképpen mindig a ἀλλόφυλοι vagy φυλιστεῖμ áll ezek helyében.

¹⁰ HANHART, R., «Die Septuaginta als Interpretation und Aktualisierung. Jesaja 9,1 (8,23)-9,7(6)», I.L. SEELIGMANN *Volume III*, A. ROFÉ - Y. ZAKOVITCH, Hrg., Jerusalem 1983, 331–346.

¹¹ WILDBERGER, H., *Jesaja*, BK X/1, Neukirchen 1980, 371

segítségükre siettek. Simeon 3000 emberrel indult Galileába a testvérek megmentésére. Júdás Makkabeus és testvére Jonatán átkeltek a Jordánon (1Mak 5,24), Gileád felé vonultak és szétverték Thimoteusznak, a szeleukida hadvezérnek ellenséges csapatait, és megmentették a pusztulástól a halállal fenyegetett zsidó lakosokat. Valószínűleg ezekre a hadjáratokra utalnak a Iz-LXX 9,1-ben hozzáfűzött földrajzi nevek. Ugyanakkor Júdea tartományai két ambíciós hadvezér által harcba keveredtek a Földközi Tenger görög városaival. Ez a két hadvezér a Makkabeusokkal rivalizáltak, és a hadjáratokkal a Makkabeus testvérekhez hasonlóan hírnevet és tiszteletet akartak maguknak szerezni a nép körében. Vállalkozásuk vereséggel végződik, és a 1Mak szerzője ebben Isten ítéletét látja. Ezáltal tette ismertté Isten, hogy kiket bízott meg Izrael megmentésével (σωτηρία). Érdemes felfigyelni a krónikás által választott a messiási hangnemre. 2Mak 10,24–38 ismét Júdeáról tudósít, de ezúttal győzelmi alkalmából. A Makkabeus testvéreknek sikerül legyőzni Thimoteusz nagy zsoldos seregét.

Később a tengerpart nem marad ki a Makkabeusok büntető hadjárataiból. 1Mak 5,66–68 és 2Mak 12,3–9b. Először a Filiszteusokat és majd Joppe és Jamnia kikötővárosokat támadta meg, mert a városok zsidó lakossága ellen üldözést indítottak. A zsidók ezekben a tettekben a csakhamar megjelenő fény, üdvösség előjelzését látták.¹²

A következetességnek tulajdonítható az is, hogy Szamaria nem került az itt említett provinciák listájába, hiszen a Szamariában élő zsidóságot nem sújtotta üldözés. Ezért ezek a provincianevek nem fordulnak elő a makkabeusi hadjáratokról szóló tudósításokban és Iz-LXX 9,1–7-ben sem.¹³ Sőt 2Mak 12,30 Skythopolisz szamariai város lakosainak barátságos magatartásáról tudósít a zsidókkal szemben.

A hozzáadott földrajzi nevek világosan a fordító aktualizáló tendenciájára engedne következtetni. Korának eseményeiben az eljövendő végidő megváltásának előjelét véli látni.

V.ö.¹⁴

¹² R. HANHART, «Die Septuaginta als Interpretation», 341.

¹³ *Ibidm.* 342.

¹⁴ AHARONI, Y., and. *The Macmillan Bible Atlas*, New York 1993³, 144.

1 MACC 8,5-11, 94-95; 2 MACC 10,24-37, 12:10-11

2. 2. A visszavezetett nép nagy száma

Szoros összefüggésben a makkabeusi harcokkal tudósítást kapunk a szomszédos pogány népektől veszélyeztetett zsidó lakosság Júdába való

telepítéséről. Ezt a néptelepítést a Makkabeus könyvek és a Iz-LXX 9,3 hasonló kifejezésekkel tárja elénk: „Akkor fogta a galileai és az arbattabeli zsidókat asszonyaikkal és gyermekeikkel, valamint minden vagyonukkal együtt és nagy diadallal Júdeába vitte őket (ἤγαγεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν μετ’ εὐφροσύνης μεγάλης)” (2Mak 5,23). Hasonlóképpen járt el Júdás Makkabeus is a Gileádi zsidókkal, magával vitte őket Jeruzsálembe. Ezek az események nyomot hagynak a Iz-LXX 9,3-ban „A nép legnagyobb része, amelyet örömmel visszavezettél, örvendezni fog színed előtt...” Ez a plusz az MT-vel szemben nem más mint egy értelmezés, interpretálása és aktualizálása a héber eredetinek. Joggal állítja Hanhart, hogy a fordító, mint a zsidó nép történelmi eseményeinek szemtanúja csak ebből az északon üldözött zsidók visszavezetéséből meríthetett. Abban az időszakban, amelyik a fordítás keletkezésénél szóba jön, semmi más nem maradt ránk, ami ezt az eltérést a héber szöveg hagyománytól jobban megmagyarázná.¹⁵ Tíz évvel később, 152–142 Kr.e. Jonatánnak sikerül Júdea határait kitágítani és a zsidó érdekeknek érvényt szerezni a régióban.¹⁶ Ezt a területi terjeszkedést tehát egyféle terminus ad quem-ként is értelmezhetjük.

2.3. Utalás a társadalmi nyomorra Iz-LXX 9, 4–5-ben

Összevetve a héber szöveggel feltűnik, hogy a görög fordítás a héber „perfectum propheticum”-ot felosztotta múlt és jövőidőre. A fordító úgy szemlélte magát, mint aki a közel múltban végbement isteni tettek és a közeljövőben véglegesen beteljesedő próféciák között áll. Korának eseményei láttán meg volt győződve, hogy Izajás próféciái kezdenek beteljesülni. A makkabeusi harcok Istennek a végidőben végbemenő szabadító erejének az előjele. Kifejezi reményét, hogy hamarosan a jövőben az elnyomás jármát és botját hamarosan eltávolíttatik, hiszen Isten már széttörte a hitelezők mérővesszejét „τὴν γὰρ ῥάβδον τῶν ἀπαιτούντων διεσκέδασεν κύριος”.

A hitelezőkben (ἀπαιτούντων) Hanhart utalást lát a templom kirablására Szeleukusz Philopator (187–179) alatt, aki elküldte Heliodort Jeruzsálembe a templom kincseiért, hogy ki tudja fizetni a rómaiaknak a hadisarcot. Dan 11,20 ugyanazt a fogalmat használja az adóbehajtókra, mint Iz-LXX 9,4. Viszont nehéz a templom kirablását Szeleukosz Philopator uralma alatt elképzelni, hiszen ismert volt ez az uralkodó zsidóbarát

¹⁵ R. HANHART, «Die Septuaginta als Interpretation», 343.

¹⁶ AHARONI, Y., and. *The Macmillan Bible Atlas*, New York 1993³, 144.

politikájáról (Vö. Antiq. Jud. 12, 138–144? 1Mak 3,3).¹⁷ IV. Antiochus Epiphanes idejében végbement események jobb magyarázattal szolgálnak a társadalmi nyomor kiemelésének a megmagyarázására. Róma beavatkozása miatt IV. Antiochus megalázva vissza kellett, hogy forduljon Egyiptom ellen indított másodok hadjáratából. Egy téves hír a király haláláról felkelésre adott alkalmat Jeruzsálemben. Antiochus minden haragját és indulatát az árulókon töltötte ki. Minden árulással gyanúsítottat kivégeztetett, teljesen kirabolta a templomot. Egy évvel később előírta Júdea és főleg Jeruzsálem hellenizálását. A végrehajtással Apolloniuszt bízta meg, aki egy szombaton csellel bevette Jeruzsálemet, és sokakat kivégeztetett. „A várost kifosztotta, felgyújtotta, lerombolta a házakat és a várost körülvevő falvakat.” Vö. 1Mak 1,31, 2Mak 5,24–25). Ezek az események vezettek a makkabeusi felkeléshez. A fordító az adóbehajtók mérővesszőjének eltörését a győzelmes makkabeusi harcokban, a megszentelt templom újraszentelésében (164. december 14. Kr. e.) és IV. Antiochus csaknem egyidejű halálában látja beteljesedni. Ezek az események mind a végleges megszabadulás előjelei. Iz-LXX 9,4–5-ben sokkal erősebb az eszkatológiai színezet mint a TM-ben. A fordító az eddigi eseményekből új reményt merít a közelgő üdvösséggel kapcsolatban.

Mint népe történelmének szemtanúja szemléli a reményt keltő eseményeket, de nem retusálja a héber eredetit messiási vonásokkal. Ezek az események megfogható jelek Isten tetterős működéséről népe kiszolgáltatottságában és az eljövendő üdvösség előlege.

2.4. Több eszkatológiai tendencia, mint a TM-ban

A héberrel szembeni eltérések perikópánk septuaginta szöveghagyományának egy új dimenziót biztosítanak. Miután Izrael szorongatói vereséget és égéseket szenvedtek el, jobb belátásra jutnak, és a csalással és uzsorával szerzett javakat visszaadják (ἀποτείσουσιν καὶ θελήσουσιν). Az elnyomók pozitív magatartására utal a μετα καταλλαγῆς, ami a legtöbb szentírási szövegben az Istennel való kibékülést jelenti.

Isten a Nagy Tanács küldöttje (angyala) által békét és jólétet áraszt a fejedelmekre. Csak Izrael nemességéről van szó, vagy inkább a világ minden fejedelméről. Mindkettő lehetséges a megfogalmazás szempontjából. Itt a szövegösszefüggés miatt az ellenséges szomszédos népek fejedelmeire kell gondolnunk.

¹⁷ SOGGIN, J.A., *Storia d'Israele*, Brescia 1984, 425.

„... békéjének nincs határa”. A fenti értelmezés egy további támaszt kap, hiszen a TM-ben úgy tűnik, hogy elsősorban időbeli határtalanságról beszél. Iz-LXX-ben pedig inkább a térbeli határtalanság kap helyett. Ez a béke Izrael határain túl megy, TM-mel szemben, ahol a béke inkább csak időben végtelen. Béke és jólét nemcsak a zsidó nép számára van, de a Dávidi tróntól függően.

2. 5. A Nagytanács küldöttje (angyala) és angyali alakok a korai zsidó irodalomban

E fontos és egyértelmű eltérésnek TM-től a korai zsidó teológiai gondolkodásban kell keresnünk. Dán 10,21 és 12,1 jó kiindulópont. Ezek a szentírási helyek bizonyítják azt, hogy a messiásképek és az angyali alakok között szoros kapcsolat van a 2. és az 1. sz.-ban Kr. e.

Dan 7–12 kb. ugyanabból a korból való, mint a Izajás szeptuaginta fordítása. Sőt HARTMAN és DI LELLA véleménye szerint Dán 7–12 keletkezését IV. Antiochus uralkodásának viharos éveire kell datálnunk, a zsidó-üldözések nehéz éveire egészen a templom újraszenteléséig 164 Kr.e. és a szíriai zsarnok kb. egyidejű haláláig.¹⁸ Dániel könyvét a kutatók „kon-szenzusa” a hasszid teológiai mozgalom művének tartja, amely IV. Antiochus kegyetlen zsidóüldözése alatt kitűnt a törvényhűségével.¹⁹ Az előző négy pontban rámutattunk arra, hogy IV. Antiochus Epiphanész uralma Iz-LXX 9,1–7 sok variánsára fényt derít. Még nem volt szó azonban Iz-LXX 9,6–7 olvasatairól. Ezért úgy tűnik, hogy a nagytanács angyala (küldötte) variánsra is ugyanennek a kornak a teológiai felfogásában kell választ keresnünk, hiszen a fordító nemcsak a történelmi események szemtanúja, hanem korának vallásos felfogása nagymértékben befolyásolhatta a fordításban.

Nem bizonyítani akarom e fordítás függőségét egy bizonyos szövegtől, hanem elsősorban arra szeretnék rámutatni, hogy e fordítás nem idegen gondolat a korai zsidó (2. sz. Kr. e.) irodalomban.

Először tekintsünk az Emberfia-perikópára Dán 7,9–14. Hasonló vonásai vannak a görög fordítás tendenciáival. Az emberfia alakját sok kutató hasonlónak tartja Mihály főangyal alakjához (Dán 10,21 és 12,1.²⁰ Az emberfiaalak a Fenséges szentjeit reprezentálja és a szentségnek a szimbóluma a négy vadállattal szemben, amelyek az embertelen, istenellenes hatalmat jelenítik meg. Mihály angyalfejedelemnek is hasonló szerepe és

¹⁸ HARTMAN, L.F. - DI LELLA, A.A. *The Book of Daniel*, AB, New York 1978, 42

¹⁹ Idem

²⁰ KOBELSKI, P.J., *Melchizedek and Melchiresa*, Washington 1981, 136.

feladata van Dán 12,1-ben. Ezért érdemes Iz 8,23–9,6 összehasonlítani az emberfiaperikópával Dán 7-ben.

Az emberfia jelenet hasonlít egy trónrálépéshez. „Hatalmat, méltóságot és királyságot adott neki (az emberfiának) Minden népnek, nemzetnek és nyelvnek neki kellet szolgálnia. Hatalma örök hatalom volt, amely nem enyészik el soha, és királysága nem megy veszendőbe.” (7,14b) Mindkét esetben egy trónra lépésről van szó.²¹ Dániel látomásának negyedik vadállata, aki egyébként Antiochus IV. Epiphanes jelképe,²² a többi három állattal szemben tűz által semmisül meg, hasonlóan a hadiruházatokhoz Iz 9,4-ben.

Tehát már Iz 9 olyan kijelentéseket tartalmaz, amelyek könnyen kapcsolatba hozni a Dánieli látomás egyes részeivel. Asszur katonai erejével szembenáll a gyermek-király. E gyermek-király által ad Isten népének győzelmet és békét. Dán 7-ben az Emberfia a négy istenellenes erőnek az ellenfele. Ez a vízió, mint a zsidóüldözés korának teológiai elképzelése, befolyásolhatta Iz-LXX 9 fordítóját, aki, amint már láttuk Iz-LXX 9,7 fordításánál, inkább a térbeli határtalanságra teszi a hangsúlyt a TM időbeli határtalanságával (örök) szemben. Tehát elsősorban univerzális, a népek fejedelmeire kiterjedő uralomról van szó. Ez a színezet csak Dán 7 és Iz-LXX 9-ben található meg az Iz 9-cel szemben. Az Iz 9-ben található királyi címeket csak egy titulussal fordítja le, a nagytanács anyyala (küldöttje). Itt ismét a fordító korának teológiai elképzelései teret kaptak a fordításban, hiszen a gyermek-királyal szemben a nagytanács anyyala égi vonásokkal is rendelkezik. Természetesen nem egy irodalmi függéstről van szó, hanem a fenti magyarázat arra szeretne rámutatni, hogy pontosan ott, ahol Iz-LXX 9,7 eltér a héber szövegtől, hasonlóságot mutat fel a korabeli zsidó vallásos irodalommal. Tehát Iz-LXX 9,1–7 variánsainak egy része egyáltalán nem idegen a fordítás korának szellemi és vallási áramlataitól.

Qumrán néhány nem szentírási szövege több szempontból közel áll a fent említett elképzelésekhez. Ezért most két apokaliptikus alakot veszünk szemügyre, Melkizedek és Mihály főangyal alakjait. Vitatott kérdés a kutatók között, hogy ez a két apokaliptikus alak, azonosíthatók-e egymással? Sokan nagyon közelállónak sőt azonosíthatónak tekintik e két alakot,²³ mások viszont nem fogadják el ezt a véleményt, mint Horton pl.,²⁴ aki néhány nyelvi kapcsolatot elismer ugyan 11QM és 1QM XII, 9f., XVII, 5–9,

²¹ WILDBERGER, H., *Jesaja*, BK X/1, Neukirchen 1980, 366.

²² HARTMAN, L.F. - DI LELLA, A.A. *The Book of Daniel*, AB, New York 1978, 209.

²³ DE JONGE, M. - VAN DER WOUDE, A.S. «11Q Melchizedek and the New Testament», *NTS* 12 (1965-1966) 301-326.

²⁴ HORTON, F.L., *The Melchizedek Tradition*, Cambridge 1976, 81.

de mégis hangsúlyozza a kettő közötti különbséget. Mindkettőjüknek hasonló feladatuk van, de sohasem azonosították a qumráni szövegekben. Erre a következőképpen lehetne megmagyarázni: a.) 11QMelch és 1QM más és más időben keletkeztek, és egy kissé megváltozott elképzelést képviselnek a végső harcról. b.) Lehet, hogy Mihály főangyalt idővel kicserélték Melkizedekre, mert inkább a papkirályt látták a közvetítő papi feladatra alkalmasabbnak mintsem a harci feladatokkal megbízott Mihály főangyalt. Nem képezi tanulmányomnak célját pontosabban kielemezni a pro és kontra véleményeket, hanem néhány jellegzetes vonást emelek ki, amelyek segítenek képet alkotni a kor teológiai elképzeléseiről.

Melkizedek „egy magasabb rendű lény, aki az idők végén fog megjelenni, hogy a fény fiaióért engesztelést hozzon, és aki a Beliál direkt ellenfele”.²⁵ Végbeviszi Isten határozatait és döntéseit a mennyei tanácsban.²⁶ Ter 14 és a Zsolt 110 földi alakjából egyféle istenség lett, aki a többi istenek fölé rendeltetett mint király, bíró és megváltó a végső idő eszkatológiai drámájában.²⁷ Uralma mennyei és földi egyaránt.

Mihály angyalfejedelem alakja is tartalmaz néhány érdekes vonást tanulmányunk számára.²⁸ A 1QM XVII, 5b-9 és Iz 8,23-9,6 közötti szoros kapcsolatot, משרה szótő erősíti meg, hiszen TM-ben csak Iz 8,23-9,6 található meg kétszer. A qumráni szövegben egy bátorító beszédről van szó, amely akkor hangzott el, amikor a fénynek első fiaió az istentelekkel folytatott harcban elesetek. VAN DER WOUDE²⁹ visszautasítja 1QM XVII, 5b-9 messiási értelmezését BOWNLEEval³⁰ szemben, de ugyanakkor elismeri a 7-9 versek szoros kapcsolatát Iz 8,23-9, 6 passzusunkkal.

„... (6) Örök segítséget küld megváltásának örökébe a fönséges angyal ereje által Mihály uralma számára az örök fényben, hogy örömmel megvilágosítsa Izrael fiaiót, – békét és áldást küldött, azoknak, akiknek Istenben részük van, hogy felemelje a mennyben Mihály fejedelmi méltóságát és (8) Izrael uralmát minden lénynél. Akkor majd örülni fog az igazság a magasságban és igazságának minden gyermeke örülni fog örök ujjongásban. Ti, tehát, szövetségének gyermekei, (9) legyetek erősek az

²⁵ uo., 79.

²⁶ uo., 80.

²⁷ SANDERS, J.A., «Dissenting Deities and Phil 21-11», *JBL* 88 (1969) 279-290, 290.

²⁸ 1QM XVII, 5b-9 qumráni szövegről van szó, amelyet MAIER, J., *Die Texte vom Toten Meer I*, München - Basel 1960. szerint idézek. Magyarra is ennek alapján fordítok.

²⁹ Vö. VAN DER WOUDE, A.S., *Die messianischen Vorstellungen der Qumrangemeinde*, Assen 1957, 140.

³⁰ Uo., 144.

Istentől jövő megpróbáltatásban, amíg kezével jelt ad megpróbáltatásainak, és ittlétek titkainak megszüntetésére.”³¹

Táblázatban egy színopszis segítségével tekintsük meg a közös szókinccset:

1QM XVII,7-9			Jes 8,23-9,6		
להאיר	1x	megvilágítani	אור 2x	V1	fény
בשמחה	V7	örömmel	השמחה	V2	öröm
ישמח	V8	örül	שמחו	V2	örülnek
–	–	–	כשמחת	V2	mint az öröm
שלום	V7	béke	שר שלום	V5	Békefejedelem
–	–	–	לשלום	V6	a békének
צדק	V8	igazság	בצדקה	V6	igazságban
למשרת מישאל	V6	Mihály uralma	המשרה	V5	uralom
משרת מיכאל	V7		המשרה	V6	
עזר עלמים	V6	örök segítség	ועד עולם	V6	örökkön örökké
באור עלמים	V6	örökös fényben			
עולמים	V8	örökös tudás			

Hogyan értelmezzük a két szöveg közötti kapcsolatot? Azt állítani, hogy 1QM Iz 8,23b–9,6 passzusnak egy új értelmezése talán túlzás, és egy ilyen vélemény félreismerné az apokaliptikus műfajnak a természetét. Egy apokaliptikus szöveg képeket, ideákat és kijelentéseket ragad ki a Bibliából, és megpróbálja a maga elképzelését általuk bemutatni.³² Természetesen akkor ez szükségszerűen a képek, az ideák és kifejezések egyfajta új interpretációjához vezetnek. Ilyen értelemben helyén való 1QM esetében is, hogy az egyes fogalmak, képek, kifejezések egyfajta újraértelmezéséről beszélni. Tehát tanulmányom szempontjából érdemes figyelmet fordítani ezen újraértelmezés sajátosságaira, amelyet aztán a Iz-LXX fordítói variánsaival érdemes egybevetni.

Mihály főangyal alakja uralommal rendelkezik. Mihály egy mennyei korporatív személyiség. Uralmának felállítását az égben Izrael földi országának felállítását jelenti a népek tengerében. A földi események a mennyei eseményeknek egyfajta földi megfelelője, a mennyei terveknek beteljesülése. A kép két szintre van osztva: ég és föld. Mihály inkább az isteni cselekvéseknek a tárgya, mintsem Isten terveinek végrehajtója, ami

³¹ Uo., 140.

³² KOMÓROCY G., Kiáltó szó a pusztában. A holt-tengeri tekeresek, Budapest 1998, 121.

csak hangsúlyozza azt a véleményt, hogy Mihály főangyal korporatív személyiség. Megtestesíti Izrael népét az égben. A nép sorsa Mihály mennyei sorsával szoros kapcsolatban áll.

Úgy látom, hogy Iz-LXX 9,1–7 és IQM XVII,7–9 a következő pontokban érintkeznek és térnek el Iz 8,23b–6-tól.

A görög fordítás is egy angyali-égi lényről beszél (a nagytanács angyala). Iz messiási képe földi marad az TM-ban.

A nagytanács angyala címmel a görög fordítás figyelmünket az égre irányítja, és úgy tűnik, hogy a görög fordítás messiási képe kettőbe oszlik, égre és földre.

A görög fordítás angyali alakja sokkal passzívabb, mint a héber szöveghagyomány messiásképe. A gyermekkirály Iz 9,6–7-ben békét és üdvösséget hoz.³³ Ezzel szemben Iz-LXX-ban mindezeknek a cselekvője maga az Isten. Talán ezen tendencia számlájára írhatjuk a Iz-LXX 9,4-ben pluszként előforduló κρυος szót is. A Nagytanács angyala inkább az Isten cselekedeteinek tárgya, mint Mihály (talán messiaási alakja) IQM-ben.

Melkizedek alakja a legvilágosabb példa arra, hogy hogyan értelmeztek át a korai zsidó irodalomban egy bibliai személyt. Melkizedek földi alakját a korai zsidó írások egy angyalszerű égi személlyé formálták át, aki az eszkatalógikus drámában Isten Uralmát Beliállal szemben érvényre juttatja és vezeti a fény fiaiért a harcot. Iz-LXX 9-ben is hasonló esettel van dolgunk: a földi messiáskép mennyei vonásokat kap.

Tehát nagyon valószínűnek tűnik, hogy a fordító nem véletlenül, mechanikus okokból fordított így görögre, hanem a héber eredeti görögbe való átültetésénél több jellegzetesség becsúszott.

3. Iz 8,23b–9,6 az Újszövetségben

Röviden megfigyeljük azokat az újszövetségi helyeket, amelyek idézik vagy utalnak perikópánkra. Ebben a részben az a kérdés foglalkoztat, hogy a Iz-LXX sajátosságai becsúsztak-e az újszövetségi könyvek teológiájába. Befolyásolta-e Iz-LXX teológiai felfogása a későbbi újszövetség szövegeinek teológiáját.

Tudott dolog, hogy az őskeresztények a Szentírást leginkább a LXX szerint ismerték. A görög Biblia gondolatvilágában éltek. Ez a gondolkodásban és a kifejezésmódokban észlelhető. Az Újszövetség nyelve a koiné görög. Ahol a stílusa a koiné görögtől eltér, szemitizmussal van dolgunk, amely a Szeptuaginta közvetítésével jutott az Újszövetségbe. Az

³³ A. van der Kooij, «Zur Theologie des Jesajabuches in der Septuaginta», 18.

Újszövetségi szerzők gyakran utánozták az görög Szentírás stílusát, hogy szövegük bibliai benyomást keltsen.³⁴

Ilyen feltételek mellett igazán nem meglepő, ha a LXX gondolatvilága, sajátos vonásai a TM-mel szemben viszhangra találnak az Újszövetségben. Csak egyetlen egy újszövetségi idézetünk van Iz 8,23b–9,6 (Mt 4,15–16) és kb. nyolc utalás a passzusunkra.

3.1. Iz 8,23b–9,6 Mt 4,15–16-ban

15. „Zebulon és Naftáli földje,
a tenger menti út a Jordánon túl,
a pogányok Galileája,

16. a nép, mely sötétségben ült,
nagy világosságot látott.

Világosság támadt azoknak,

Akik a halál országában és árnyékában ültek.”

Az idézet erős rövidítéseket mutat úgy a TM-mel mint a LXX-val szemben, amelyet csak az evangélistaszándékos eljárásával magyarázhatók. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy képvisel-e olyan olvasatot, amely közös a görög szöveghagyománnyal, a héber eredetivel szemben.

Eltérések a TM-mel szemben.

– Az ellentétpárok: első és második idő (előbbi és az utóbbi), megszégyeníteni és dicsőséget hozni teljesen kimaradnak, hiszen Máté evangélista új szövegösszefüggésével nem egyeztethető össze. Csak zavarnák Máté evangélista mondanivalóját.

Közös olvasatok a TM-mel

A mátéi idézet a héber szöveggel együtt γῆ-t olvas a LXX-val szemben. Gnilka szerint a paralelizmus miatt Máté a héber szöveget követi.³⁵

Az idézet múlt időt használ a héber szöveggel együtt, ellentétben a görög szöveghagyománnyal, amely jelen idejű parancsolómódot is használja.

Eltérések a LXX-től:

A hozzáfűzött helységnevek nem kerültek bele az idézetbe. „Júdea tartományai” és „a túlélők, akik a tengerpartot lakják” nem érdeklík az evangélistát. Ezért nem veszi át a görög szövegből ezeket a variánsokat.

A γῆ fordítása a χώρα kifejezéssel sem található meg az idézetben.

³⁴ WIRKENHAUSER, A. – SCHMID, J., *Einleitung in das Neue Testament*, Freiburg–Basel–Wien 1973, 193–195.

³⁵ GNILKA, J., *Das Matthäusevangelium I*, HBK, Freiburg–Basel–Wien 1988², 96.

A mátéi idézet az igéket a TM-mel együtt múlt időben használja a LXX jelen idejű parancsolómódjával szemben.

Közös pontok a LXX-vel

A héber szöveghagyomány ellentétfogalmai eltűnnek az idézetben akárcsak a LXX-ban.

Nagyon sok kifejezés és szóhasználat függ a LXX-től, vagy legalábbis egy az LXX-hez közelálló görög fordítástól.³⁶

Két esetben Máté külön variánssal rendelkezik. A TM-mel és a LXX-val szemben Mt 4,16 a nép nem a jár hanem ül a sötétségben. A másik variánst a „fény kel fel” (φῶς ἀνέτειλεν) szókapcsolat képezi a „fény jelenik meg” kifejezéssel szemben. Máté evangélista tudatosan akar utalni Bileám jövendölésére Num 24,17.

Mit lehet a fenti összevetésből kihámozni? A szókinccsen kívül nem lehet Mt 4,15–16 Iz-LXX 9,1–7-től való függőségről beszélni. De másrészt világosan látszik, hogy Máté evangélista hasonlít eljárásban a mi passzusunkhoz, ő is aktualizál. A rövidítések emellett tanúskodnak. A héber ellentétes fogalompára: első idő, végső idő egy konkrét történelmi helyzetre vonatkozik. Az első idő Neftali és Zabulon törzsek területének elfoglalására vonatkozik III. Tiglath-Pileser vezetése alatt Kr. e 732-ben. A végső idő pedig a jövő idő üdvösségét hozza el.

Máté evangélista Izajás szavaival szemlélteti a nép helyzetét Jézus korában. Ezáltal aktualizálja Izajás próféciáját Jézus korára. A sötétségben ülni kifejezéssel, Máté statikussá teszi a képet mint a TM-ben és a LXX-ben. Tehát kisebb nagyobb változtatásokkal Máté Izajás szavaival beszél Jézus kortársainak a lelki nyomoráról. Továbbá érdekes felfigyelni a beteljesülésre tett hangsúlyra. A látni ige „perfectum propheticum”-ját lehet jelen, jövő ill. múlt idővel fordítani. Mivel Máténál pontosan a beteljesülésen van a hangsúly, tehát nem csoda, ha múltidővel fordítja a „perfectum propheticumot”.

Tehát csak eljárásában hasonlít Mt 4,15–16 Iz-LXX 9,1–7-hez, de értelmezéseinek sajátosságait nem vette át. Szándékosan kihagy részeket az idézett szövegből, aszerint, hogy mi szolgál üzenetének továbbítására.

Konklúziók

A legtöbb variánst a szerző aktualizáló tendenciájának a számlájára írhatjuk. Kora eseményeinek nyomai feltűnnek a fordításban. Kora törté-

³⁶ Uo., 96.

nelmének eseményeit a kinyilatkoztatás fényében szemléli és az közelgő végső üdvösség jeleit kutatja. Eszkatológiai feszültséget ad a görög szövegnek, amennyiben látni véli a végső idő kezdeteit, de még a beteljesülés várat magára. Iz-LXX fordítójának eljárása a szentírási szöveggel, amint az összehasonlításokból is kiderül, nem képvisel egyedüli esetet, hanem nagyon is a korai zsidó írások gondolkodás és kifejezésvilágát képviseli, ami a szentírási szöveg magyarázását és aktualizálását ill.

Továbbá eszkatológiai törekvésnek tulajdonítjuk a szöveg felosztását múltra és jövőre, földre és égre. Ezért a királyi titulusok is teljesen megváltoznak, ill. helyüket egy eszkatológiai titulus veszi át, a nagytanács anygala. A Iz földi gyermekkirálya átváltozik egy égi, eszkatológiai személyé. Hasonló változás ment végbe a korai zsidó irodalomban Melkizedek alakjával is. A Ter 14 jeruzsálemi papkirály átváltozik a végidő apokaliptikus alakjává, és Mihály főangyaléhoz hasonló tulajdonságokat ruháznak rá.

Passzusunkból is látható, hogy nagyon gyakorlott fordítóval van dolgunk, aki nem törekszik egy szószerinti, szolgál fordításra, hanem úgy mond átülteti a Szentírás szövegét korának gondolatvilágába, úgy hogy a korabeli vallásos gondolkodás és események fel-felvillannak Iz-LXX-ben.

Iz-LXX variánsait nem tulajdoníthatjuk kizárólag mechanikus félreértésnek, gyenge héber nyelvtudásnak, téves olvasásnak. E tanulmány arra figyelmeztet, hogy nem szabad kiszakítanunk a variánsokat a történelmi és a szellemtörténeti kontextusból, azaz a miliőjükből. Iz-LXX fordítója kora gyermekének bizonyul, aki itt-ott a neki ismert szentírás-magyagyarázat metódusait alkalmazza fordításában. Tehát egy Iz-perikópa elemzésénél feltétlenül figyelni kell a fordító személyére, amely a héber és a görög szöveg között áll.

Az egyes variánsok sokszor egy logikus összefüggést alkotnak. Nem állnak izoláltan egymagukban és véletlenül a görög perikópában. Ezeknek a variánsoknak logikus összefüggését feltárni annyit jelent, mint a fordító szellem és vallásvilágát a szöveg háttérében körvonalazni.